

Asperján György

József Attila-értelmezések – kérdőjelekkel

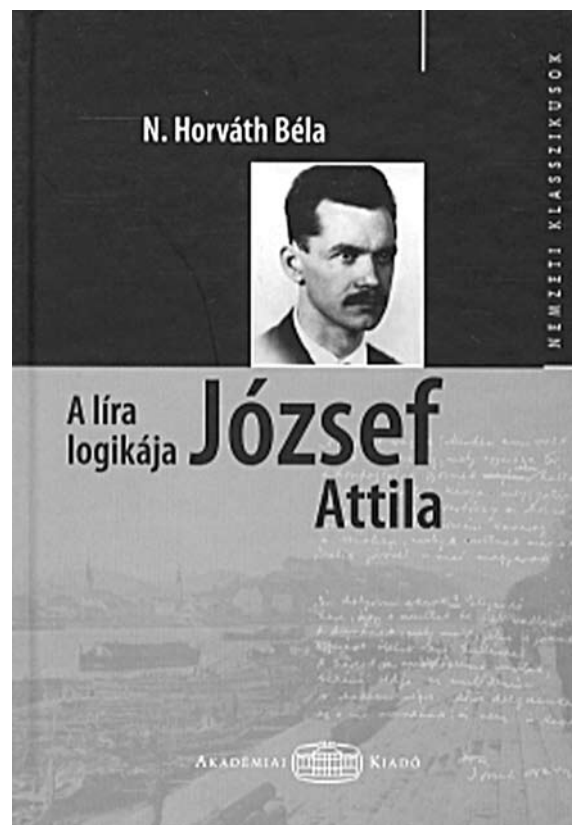
N. Horváth Béla: A líra logikája József Attila

Monográfiát sokféleképpen lehet írni, de valamennyi változathoz kell valami elképzelés, felhajtóerejű gondolat. Koncentrálnak a szerző az életútra, annak eseményeként véve szemügyre a műveket; de szervező szemponttá teheti a műveket is, s azokon keresztül villanthatja fel az élet-eseményeket. Általában persze az a bevett módszer, hogy a két vonulatot együtt és egyszerre, mint egymásból szervesen következő vagy egymásba olvadó folyamatot szokás vizsgálni, kutatva és magyarázva, mit adtak a műveknek az élet-események, a kor, amely körbeágyazta az alkotót, és miként hatott vissza a műalkotás megteremtője sorsára, szellemi alakulására. Mert nehéz a kettőt, bármilyen szempont mentén, szétválasztani, elhasítani, egyiket a másiktól függetleníteni (olykor az egyiket a másikkal szemben kijátszva), ha a monográfia szerzőjének önmaga rendkívülisége, felkészültsége, szellemi tartományának mutogatása helyett az a célja – és jó esetben mi más lehetne? –, hogy az olvasót, a műélvezőt közelebb vigye az alkotóhoz, annak munkásságához.

Persze lehet olyan monográfiát is írni, amellyel a szerző csak és kizárólag a témául választott művészt kisebb, nagyobb dolgozatokban szintén értelmező, méltató (és kisajátító) szellemi társaknak akar megfelelni, nekik próbálja bizonyítani, hogy pontosan érti, mit agyaltak ki a többiek a monográfiára érdemes alkotóról, de túl ezen, ő az „áldozatot” még náluk is jobban, mélyebben képes feltárni és kibányászni – kifejezetten önmaga dicsőségére.

József Attila „sztoriját” és művészeti-szellemi értékeit a rendszerváltás előtt is sokan „legelték”, egyre fensőbbé, a zseninél is zsenibb szellemmé magasztosítva, hogy mind magasabbra kapaszkodhassanak utána, vagy mind mélyebbre bukthassanak a kincsek megragyogtatásának, valójában önmaguk már követhetetlen szellemi különlegességének megmutatási szándékával.

Szabolcsi Miklós négy évtizedet áldozott az életéből a négykötetes József Attila monográfia megteremtésére. Sajnos, a költő életének és legfontosabb alkotásainak 1930-1937 közötti időszakára elfogyott a lendülete és ereje, végül betegség is gyötörte. Így befejezett, ám bizonyos értelemben mégis torzónak maradt munkája sok kérdés tisztázásával adós maradt. Igaz, olykor gátolta az is, hogy egyes személyek (vagy azok gyorsan hervadó nimbusza), akik a költő életének részesei vagy tanúi voltak, még éltek. Mostanra, Fejtő Ferenc távozásával „tisztá” lett a terep, de ez nem jelenti, hogy immár minden dokumentumot eredeti formájában tanulmányozhatunk. Például Illyés Gyuláné 1987-ben József Attila utolsó hónapjairól címmel nyilvánosságra hozta a költő (remélhetően betűhív)

leveleit, és a maga állítólagos naplója alapján írott krónikáját, sok megválaszolatlan kérdést indukálva, hiszen egyrészt a saját szerepét részleteiben és egészében szépíti, sok esetben satírozza (miként korábban József Jolán az öccséről írott életregényében), másrészt József Attila leveleit csak a közvetlen és őt, Flórát igazoló jelentésük szerint magyarázza (ha egyáltalán) – és persze az úgynevezett József Attila-kutatók is! –, nem törődve azzal, hogy a költő kiszolgáltatottságában – a körülményeknek, önmaga sorsának és a megmentőjének gondolt-kinevezett-érett-mondott Kozmutza Flórának – szerepet is játszik, csúsztat is (lásd: „büntetlenül nem lehet vért hányni, én pedig azt tettem”, s találásában ezért került 1937. július közepe táján a Siestába), nem akarván szólni idegi állapotáról, amelynek szétzilálódásáért, joggal gondolhatott erre a költő, komoly felelősség terhelte a „szerelmét”. Ez nem az egyetlen olyan életrajzi „tény”, amit filológiai bizonyíthatóság hiányában Szabolcsi is kritika nélkül fogadott el; csupán példaként említeném a Vágó Márta-szerelem „reneszánszát”, kvázi beteljesülését, valamikor 1936 végén; Gyömrői Edit túldimenzionálását; Bak Róbert elképesztően felületes és önmutogató megállapításainak átgondolatlan felhasználását (nem szembesítve azokat a József Jolánnak írott levelekben foglaltakkal); az egész előítéletesen felfogott és interpretált Szántó Judit-ügyet. És folytathatnám a példák felsorolását.

Lehet, hogy ezek megválaszolása nélkül is lehet jól és helyesen értelmezni József Attila szellemi alakulását, műveit. Lehet, bár nem biztos. A nagy mellényt magára öltött N. Horváth Béla, segítségül hívva Kulcsár Szabó Ernő akadémikusi hátszelét, A líra logikája című monográfia-kísérletében mégis „megoldja” a lehetetlent, hibrid eljárással: értelmezi József Attilát, megemlítve, de rögtön leszakítva az élete eseményeiről, a kvázi életrajzról. Ha ezzel a módszerrel olykor nehéz helyzetbe manőverezi magát, akkor lábjegyzetben megjelenő Szabolcsi Miklós monográfiájának valamely, az életrajzi eseményeket bemutató, értelmező részét. Egy monográfia, még ha a kiadó által terjedelmileg korlátozott is, nem hagyatkozhat másra, nem várhatja el, hogy az olvasó könyvekkel rakja körül magát, ha el akar igazodni abban a műben, amelynek éppen az a vállalt feladata, hogy segítsen az olvasónak a tárgyalt alkotó megértésében, aki mondjuk középiskolai magyartanár, és véletlenül éppen József Attilát kedveli a magyar költők közül (ezen kívül pénze és ideje is van egy vaskosnak mondható monográfia beszerzésére, tanulmányozására).

Egy monográfia nem szólhat csak a kiválasztottaknak, nem szólhat csak az irodalomtudományban jártas akadémikusoknak. József Attila „programja” az volt, hogy egész népét tanítsa, nem középiskolás fokon. De nem gondolta, hogy ezt akadémikusi szinten lehetne, kellene, vagy érdemes volna tennie. Versei mindenkihez szólnak. Az életéről, még inkább a munkásságáról szóló értelmezésnek, úgy gondolom, érthetőnek kell lennie mindenki számára, aki úgy véli, hogy a verseit értve, megértve olvassa. Ez a monográfia olyan módszerrel, olyan megfogalmazással készült, hogy – véleményem szerint – jelentős részét a kiválasztottak sem értik, vagy jobb esetben nem értenek egyet vele. Ebből következően nem monográfia, hanem elfuserált és intó kísérlet, ami figyelmeztetés az Akadémiai Kiadó számára. Nem vállalhat monográfiaként olyan alkotást, amelyről nem tudni, kiknek szól. Hogy nem az egyetemi műveltséggel rendelkező és a költő műveit szerető utókornak, az biztos. (Ennek igazolására a későbbiekben néhány példát hoznék).

A könyv címe A líra logikája. A szerző felhasználja könyve címéhez a költő „A líra: logika; / de nem tudomány” töredékének két sorát. József Attila nem fejtette ki (értekező írásban sem), hogy véleménye szerint a líra mennyiben és miként logika, miként azt sem, hogy miért nem tudomány. Nem fejtette ki, mert ha szerepet kap is a logika a líra teremtődésében, kétségtelenül nem azonos a logikával, akkor pedig a lírának nem is lehet logikája. Maga N. Horváth Béla sem veszi komolyan könyve címét, nem annak kísérletét látjuk, hogy megpróbálná az állítás hitelességét vagy értelmét bebizonyítani. Igaz, a könyv teljes címe: A líra logikája József Attila, vagyis mintha a líra logikája egyenlő vagy azonos lenne József Attilával. Így a könyv címe még ügyetlenebb és félrevezetőbb.

A Kulcsár Szabó Ernőtől ellesett, valamennyire eltanult módszer érvényesülése miatt (még ha nagy vonalakban, ám szinte mindig rosszul értelmezetten az élet-történetek szóba is kerülnek) az egész monográfia-kísérlet problematikuságáról részletesen nem szólhatok, hiszen akkor a könyv terjedelmét meghaladó véleményt kellene írnom. Csupán néhány olyan részletet, gondolatot emelek ki, amelyen keresztül érzékeltetni próbálom, hogy N. Horváth Béla monográfiája elhibázott munka. Bevezetőjében, a könyv 8. oldalán írja: „József Attila halála másnapján vált nagy költővé. Az addig többnyire ígéretnek, tehetségnek tartott, s emberileg (le)sajnált, futóbolondnak nézett költőről kiderült, hogy zseni”. Ez a két sor tipikusan példázza, hogy N. Horváth Béla valamit félreért vagy félremagyaráz. Tény, hogy József Attila zsenialitását, költészetének korszakos voltát nem ismerték fel, és nem ismerték el díjakkal, könyöradomány helyett megfelelő szerkesztőségi állással, magabiztosságot adó munkahely megteremtésével. (Bár tudjuk, hogy minden ha értelmetlen, ha ugyanis megvalósult volna, ami elmulasztódott, akkor most egy másmilyen József Attilával állnánk szemben). De az is tény, hogy nagyon nagyra tartotta Szerb Antal, Radnóti Miklós, Bálint György, Gaál Gábor, Fábry Zoltán, Kosztolányi Dezső, Ignó Pál, Németh Andor, a maga módján Hatvany Lajos, később Bertalan és mások. „Futóbolondnak”, bár jól hangzik, senki nem tartotta. Még a túlzóan fogalmazó Koestler is „csak” annyit mondott jellemzésére, hogy „veszekedős, önfejű és nehezen elviselhető

volt". Lehet, hogy ez utóbbi igaz. Bár Koestler hozzátehetné volna: az igazáért, vagy az igaznak vélt igazáért volt veszekedős, azaz megátalkodottan vitatkozó, önfejű és nehezen elviselhető. De a Koestler-féle megfogalmazás nagyon messze esik a „futóbolond” minősítéstől. És József Attila csak azért válhatott „halála másnapján” nagy költővé, mert sokan (talán be nem vallottan még Babits is) nagy költőnek tartották – már életében.

Ugyanilyen csúsztatás N. Horváth Béla részéről az is, hogy: „A 'szentté avatás' a szocializmus időszakában történt meg, amikor József Attila a 'munkásosztály nagy költője' lett”. 1938-ban Cserépfalvi az összegyűjtött verseket pillanatok alatt eladta 3000 példányban, majd József Jolán könyve misztériumot vont öccse köré. (Olyannyira, hogy Jolán kvázi barátnője lett Bajor Gizinek, Karády Katalinnak, Horthy Istvánnénak.) József Attilát halálakor még a nyilasok is a magukénak vallották, amihez tényleg „szentnek” kellett lenni. Vagyis József Attila és életműve kisajátítása nemcsak a kommunisták „bűne”, hanem mások elképzelése is volt, mert a rendkívüliség elnyerte méltó jutalmát. Hogy nem életében történt mindez, arra érthető, de ma már nehezen felfogható magyarázatot ad a költőtárs, Vas István: még számára is, aki remek költő és nyitott ember volt, de más emberi tapasztalatokkal rendelkezett, idegen, szokatlan és nehezen befogadható volt József Attila indulata, meghökkentő őszintesége, rendkívül „csilingelő”, formába zárt, látszólag nagyon a hagyományokra építő-épülő költészete. Mások ezt ilyen őszintén utólag nem merték bevallani. Tehát az ítélező kijelentések helyett inkább érteni kellene, miből adódott a József Attilával kapcsolatos (szándékosan nem írom, hogy szembeni) magatartás. Miből adódott ez a liberálisok körében (bár ott talált a legtöbb megértő szóra és eszmei-anyagi támogatásra), és miből adódott ez a munkásmozgalmi körökben. József Attila nemcsak eredeti volt, hanem sokféle is, mégpedig gyorsan változó-átalakuló sokféle. Ez nem jelent felmentést korának, de a róla szóló monográfia írójának ezt tudnia kell, mielőtt szigorú mondatokban mindenkit megró, akit arra „érdemesnek” talál.

És egy kis ízelítő N. Horváth Béla stílusából. A Bevezető 11. oldalán írja: „A neohermeneutikai, dekonstruktivisták szemlélet alapján a posztmodern poétika én-korrekcióit tartják meghatározónak József Attila költészetében”, mármint azok, akik Kulcsár Szabó Ernő módszerét követik. De ettől a fogalmazástól egyesek még nem feltétlenül tekintenek tudományosan gondolkodó elmének N. Horváthot, ehhez kell a következő alapállás is. A Bevezető 13. oldalán olvasható monográfiájának hitvallása: „Azzal együtt, hogy a művet az alkotó hozta létre, hogy a József Attila-i életsors, a lélek és a test harmóniája és szenvedéstörténete materializálódott verssé, szövegtestté, az alkotást nem tekintem sem biológiai, sem lélektani, orvosi dokumentumnak”, hanem csak és kizárólag, miként ebben a mondatban rögzíti: szövegtestnek.

Érdekes elgondolás, hogy a lélek és test harmóniája, sőt: szenvedéstörténete verssé képes materializálódni. Ugyanakkor kik azok az irodalomtudománnyal foglalkozók, akik az alkotást biológiai, lélektani, orvosi dokumentumnak tekintik? N. Horváth kinevezett, ám megfoghatatlan „szörnyek” ellen hadakozik, amikor a szövegtestté degradált alkotásokat a József Attila-i életsorstól függetleníti, saját gondolkodását viszont kulcsárszabóernősíti, hogy a költő verseinek megtalálja az igazi értelmét. Hosszadalmas és felesleges kísérlet volna, ha ennek az elgondolásnak a kudarcát a könyv egészét boncolgatva bizonyítani próbálnám. Így, mint említettem, csak néhány példán kívánom bemutatni, hova vezet N. Horváth Béla irodalomellenes monográfiája.

*

A harmincas évek elején, a világot végigtaroló nagy gazdaság válság, a kibontakozó fasizmus és elfajuló bolsevizmus okozta riadalmak idején az értelmiség jelentős része már és még a baloldalon kereste a magyarázatot, és a folyamatokat megállító cselekvésre a lehetőséget. (Nem volt könnyű sem eligazodni, sem jó irányba fordulni, sem aktív-cselekvő emberré válni. Könnyű azoknak, akik ma már jól felismerik, mi volt akkor a helyes és mi a téves téblábolás.) József Attila rendkívül eleven szellemével megmártózott a legkülönbözőbb irányzatokban. Ehhez az ambíciójához segítségül hívta a múltbéli és korabeli szellemi nagyságok műveit. De nem egyszerűen lelkesedő, hanem aktív résztvevő is kívánt lenni. Költőként elsősorban verssel. Ennek az időszaknak kétségkívül egyik legeredetibb verse a Munkások. N. Horváth – most ne figyeljünk ideológiai előítéletességére – így közelít a „szövegtesthez”: „A politikai beszéd, a mozgalmi nyelvhasználat, a marxizáló fogalomértelmezés, az egyes marxista művek esetleges áthallásai ellenére a jelenségvilág egy másik paradigmában is értelmezést nyer. A foucault-i értelemben vett közbeszéd freudizmusának áthallásai, szemléleti párhuzamai ugyancsak felépítenek egy értelmezési teret. Ebben a versben ezt a szerepet egy freudi 'renegát', a stekelianizmus tölti be”. Majd néhány sorral lentebb a szerző megállapítja: „A Munkások mind a történelmi tablót, mind az ebből levezetett társadalomértelmezést a Rapaport-terápia melléktermékeiből építi fel”.

A jórészt szakszervezetekbe tömörült korabeli munkásságnak csak kis hányada politizált. Társadalmilag sokkal rétegzettebb volt, miként azt József Attila verse felfesti. De a lényeg nem is ez, hanem az a gondolat, hogy az osztályokra szakadt társadalmon belül a munkásság (is) az elnyomottak között van, akkor is, ha egyeseknek

kielégítőbb az anyagi helyzete és így más tartalmú az öntudata, és ha van, az osztálytudata, mint amit a vers egyedülállóan eredeti, minden tekintetben újszerű képi világa megrajzol. József Attila a Munkásokban ugyanolyan összehasonlíthatatlanul építkezik a valóság ellentmondásos darabkáiból, mint például az Ódában. De nem azért, mert a vers „szexuális vonatkozású tartalmakat” rejt magában, miként azt N. Horváth a pszichoanalízisnek mániákusan elkötelezve, mindenben azt kutatva és fellelve gondolja, hanem azért, mert költőien úgy fest meg egy világot, ahogyan addig senki más. Alkotói korszakának és a korszaknak gondolatilag az egyik legnagyobb ívű verse, amely az imperializmus költői látomásától a mikroszkopikus részletekig, a falon térképet rajzoló penészig terjed. De: mint minden ilyen költemény, szükségszerűen torzít, hogy leírja és átfogja, magába zárja a legfontosabb kifejezendő gondolatot: az elnyomatást. Mára ebből a világból még akkor is ez az ábrázolás maradt, ha a Székely Bertalan utcai ház, ahol a vers született, lényegileg máig változatlan állapotban létezik, mert időközben újjászületett (s különösen napjainkban kísértetiesen igazolódik) az elnyomatás, a kizsákmányolás kapitalista gyakorlata, annyiival szegényítettebb változatban, hogy nem társul hozzá perspektíva, a történelem futószalagjának látomása, egy emberibb élet reménye, várása és aktív igénye. (A vers tényleges, N. Horváthéval szembeállított értelmezése most felesleges és túl nagy teret venne el).

*

Az Ódát összefoglalóan így „tárlja” N. Horváth: „Nem elsősorban az önnön lét diagnózisa, a 'Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem' neurotikus szimptomája, hanem a lét diszkurzív láttatása, amely a szerelmet, a par excellence koituszt és a halált direkt alternatívásban értelmezi”. Ezt, a „szövegtestre” koncentrálni, tudományosan biztosan így kell megfogalmazni. De talán az olvasónak egyszerűbb beleélnie magát az alkotás lényegébe, ha meggondolja az alábbiakat. József Attila a szoba-konyhás Székely Bertalan utcából indult a lillafüredi Palota Szállóba. Maga az utazás ténye is élményt jelenthetett, hiszen a drága vonatjegy, a szállodai költségek mellett ritkán vagy soha nem engedhette meg magának, hogy több napot az ország olyan szép és korábban nem látott táján töltsön, mint Lillafüred és környéke. Fontos lehetett, hogy sok íróval találkozhat, olyanokkal, akiket személyesen ismer, és olyanokkal, akiket csupán ismer. Beszélgethet, vitatkozhat, véleményt nyilváníthat, jelen lehet egy tanácskozáson, ahol az írók és irodalom ügyéről esik szó. És a férfiakban minden ilyen út alkalmával, ha nem a szívüknek nagyon fontos személyt hagynak otthon, felmerül egy találkozás vagy csupán egy kaland esetleges lehetősége.

József Attila akkor már két és fél éve együtt élt a kezdetben ajzottan fogadott, de szükségéből is választott Szántó Judittal. Tény, hogy a viceházmesteri világból, körülményekből magát saját erejéből kiverekedő, egyetemi padokat soha nem látott, kissé műveletlen, de a megismerkedéskor József Attila számára még nagyon fontos ugyanazon eszmét valló Szántó Judit, ha csupán a külső adottságokat nézzük, nőként mutatósabb volt, mint József Attila férfiként. Szántó Judit kedves arcú, kifejezetten jóalakú, erotikus és a szexet igen kedvelő nőként a költővel történt megismerkedés idején túl volt már legalább kétféle férfin, éppen a magas, jóarcú és – tehetségéhez képest – eredményes Fenyő László volt a kedvese. Szántó Judit a kapcsolatteremtésben nem járt összeszorított combbal, ezt talán József Attila tudta is a mozgalomban ilyen, olyan szerepet vállaló nőkről. Tudott, hogy egészen addig, amíg Szántó Judittal nem találkozott, nem volt tartós (bizonyítható alkalmiról sem tudunk) kapcsolata. A Lucához, Vágó Mártához és más úrilányokhoz való reménytelen vonzódása arról tanúskodott, hogy kedvelte a polgári világból származó, finom selyembugyis és műveltnek mondható hölgyeket, akik közül viszont egy sem érdemesítette rövidebb vagy hosszabb kapcsolatra. Mivel a Vágó Márta iránt érzett szerelme megcsúfolta a reményeit, nem nagyon futkosott nők után. Akkor egyébként is a fejbűbjáig elmerült a mozgalomban, s így ideális pillanatnyi és átmeneti partnernek látszott-mutatkozott a nála két évvel idősebb Szántó Judit.

Se vele, se nélküle állapot alakult ki köztük. József Attila ragaszkodott a vele egy eszmét valló, de akkor már fontosabbnak látszott, hogy őt kiszolgáló Szántó Judithoz. Ismerve, értve valamennyire József Attila személyiségét, nem volt ez könnyen elviselhető önmaga, de a másik fél számára sem. Megalázó lehetett, hogy úgy látszott, Szántó Judit sokkal többet tesz érte, mint ő a társáért. Szántó Judit a folyamatos, olykor kölcsönösen a tettelegességig fajuló veszekedések ellenére megmaradt József Attila mellett. Megmaradt mellette annak ellenére, hogy társa képtelen volt szexuális igényeinek megfelelni, túl sok áldozattal járt részéről a közös létezés. Egyre több eszmei, felfogásbeli vita is éket vert köztük. Szántó Judit mégsem hagyta el, mert azon kevesek közé tartozott, akik hittek a kiválasztottságában, a zsenialitásában, ami azért nem kis dolog a verseket, az irodalmat kedvelő, de Németh Andor-i műveltségű és szellemi nyitottsággal nem rendelkező Szántó Judit részéről. (Azért éppen Németh Andort említem, mert ha valaki, ő meglehetősen lenézte az elvei szerint élő Szántó Juditot.) József Attila szívesen vitte társaságba barátnőjét, büszke volt rá, hogy ilyen nője van. (Kezdetben feleségül is kérte, mint szinte minden neki tetsző nőt, akárcsak Petőfi egy századdal korábban.) Sokszor megfordultak együtt vacsorán Kosztolányi Dezsőéknél is.

József Attila 1933 közepén már megmártózott a Szántó Judit által gyűlöletesnek talált pszichoanalízis

sajátos összetételű folyadékában. Sokféle felismerésre jutott anyátlan önmagával, a felosztott világgal és „érett kalász” párjával kapcsolatban. Ekkorra elég kiadósan csalódott a megváltónak vélt mozgalomban is, bár az igazán keserű pohár, vagyis hogy Moszkvába nem őt hívják meg, még hátra volt. Kétségtelen, hogy szívesen elhagyta volna Juditot (gondoljunk csak a rajongó orvostanhallgató lányra, akivel reggelenként a Japán kávéházban találkozott, ám ezen túl nem jutott vele), de nem volt kivel. Vágyott valamire, ami meglátása és óhajítása szerint több, mint amiben él. Talán éppen olyan szerelemre, amely a „par excellence koituszt és a halált direkt alternativitásban” magában foglalja. Talán ezért is lett lehetséges, hogy a megérkezés napjának estjén megakadt a szeme Szőlősiné Marton Mártán, aki érett, gyönyörű asszony volt, négy nyelvet beszélt, német nyelven tudósított osztrák újságokat, a saját keresetéből is megélt, miközben kórházi főorvos volt a férje, és tudjuk, akkoriban mennyit keresett egy kórházi főorvos. Marton Mártán azonnal megakadt minden férfi szeme. József Attilán egyetlen nőé sem. A biztos egzisztenciával rendelkező Marton Márta akkor valakinek tűnt (önmaga szemében is!), míg József Attila a barátai szemében is csupán ígéretes tehetségnek számított. Azt vélem, hogy József Attila egy pillanatig sem gondolta, hogy a rajongása eredményes lehet. Ha a szépasszony kalandot keresett volna, csupán válogatnia kellett volna a jobbnál jobb, már karriert befutott férfiak között. József Attila tehát sejtette, hogy hirtelen fellobbanása kifejezetten eszmei lehet. (Mellesleg említtem meg, hogy 1984 őszén az akkori Skála áruház lefelé tartó mozgólépcsőjén, miközben felfelé haladtam, megpillantottam egy fiatal nőt, hogy úgy mondjam: álmaim nőjét. Talán összesen tíz másodpercig láttam, azóta is pontosan emlékszem az arcára, az alakjára, és azóta is rajongok érte.) Másnap az aggteleki cseppkőbarlangban kirándulást tett a kongresszusra érkezett társaság. A visszaemlékezők szerint József Attila odasodródott ahhoz a kis társasághoz, amellyel Marton Márta tartott, és lehet, hogy néhány szót váltottak.

Még hosszan részletezhetném, milyen pillanatban hozta a sors József Attila elé Marton Mártát. A megbabonázott költő, mint már Gebe Márta idején, ismét csodafegyveréhez nyúlt, hogy hirtelen támadt érzéseit „a par excellence koituszig” juttassa: verset írt. A versben műveltségének gazdag világát is felvonultatta. De nem A varázshegy és a freudizmus ismerete készítette a szerelmi óda megírására, hanem egy lelki helyzet és a találkozás varázsa. Különleges, a képzeletet felszabadító volt a helyszín is, amely azt az érzést, gondolatot indukálhatta a költőben, hogy közös résztvevőkként azonos jogokkal és valamiféle egyenlőséggel rendelkeznek.

Az Óda egyetlen éjszaka alatt megszületett. Akkor már tudott volt, hogy a rendezvény szervezője, Pakots József hirtelen meghalt, másnap mindenki hazautazik. A szállodakönyv szerint Marton Márta is elhagyta a szállodát. Máig rejtély, hogy a résztvevők közül egyedül József Attila miért és miből maradt lent még egy hétig, és mi a pontos háttere annak, hogy ez idő alatt Szántó Juditnak mindössze a Szervuszból álló, eléggé pökhendinek és lesajnálóknak tetsző levelet küldte. (Az is érdekes, hogy Szántó Judit a levelezőlapot sem akkor, sem később nem tépte szét és dobta a szemébe. És ehhez a megjegyzéshez hozzátenném: az is elég különös, hogy a mindig költőzködő, lehetetlen viszonyok között élő József Attila – a mamától eltanult mániákussággal – minden levelet, dokumentumot elrakott, féltve őrizte, majd halála után a testvérei is. Ennek köszönhetjük, hogy most nemcsak József Attila levelei vannak meg, hanem a neki címzettek is. Lehet, hogy ez a lumpenproliéknál így szokás?) Beszédes és megtévesztő a Mellékdal két versszaka. Tudjuk azt is Szántó Judittól, hogy József Attila Pestre érkezve rögtön megpróbálta felkeresni Marton Mártát, hogy személyesen adja át neki a verset. Tudjuk, hogy ez nem sikerült, és tudjuk, hogy az egész, eléggé magyarázhatatlan helyzetre, amit József Attila nem is akart magyarázni Szántó Juditnak, mi volt az élettársi reakciója. Kétségtelen, hogy ez utóbbi már a vers legendájához tartozik, de annyiban mégis segít a megértésében, hogy némi fényt vet a költő jellemére, ennek a „szerelemnek” az égi jellegére, annak ellenére, hogy a lelki-testi érintkezés valóságosságának csodája sugárzik belőle.

*

Az Eszmélet a magyar költészet egyik legkülönlegesebb, legzártabb és legcsodálatosabb verse. Sajátosak a keletkezésének, előkészítésének a körülményei. De ezekkel most nem foglalkoznék. Aki szereti a verseket és különösen József Attila költészetét, annak a vers különösebb magyarázat, értelmezés nélkül is mond valamit. Elég talán, ha csak a sokat idézett és ezerszer magyarázott 10-es szakaszra utalok: Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja, / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor – ezért őrizi meg, / ki nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek. A verset Szabolcsi Miklós és Tverdota György is könyvterjedelemben elemzi, értelmezi. Nyilvánvalóan azoknak, akik különösen érdeklődnek e vers iránt, és az általános ismeretnél többet szeretnének megtudni József Attila életútjáról, eszmevilágáról, műveltségéről, ihletének működéséről, és folytathatnám a szempontokat. És szól a könyvük természetesen és elsősorban a József Attila költészetét hivatásként értelmezőknek.

Egy monográfiának nemcsak a kiadó által megjelölt lehetséges terjedelem szab határt, hanem az a tény is, hogy az életmű-magyarázat, értelmezés nem a kiválasztottaknak szól, hanem elvileg mindazoknak, akik mélyebben

szeretnék megismerni József Attila költészetét, a huszadik század első fele lírájának értékeit. N. Horváth Béla nem tisztázta magában, hogy kikhez is szól(na) a munkája. Ennek a versnek az értelmezésénél segítségül hívja azokat, akik szerinte különösen sokat tettek azért, hogy ezt a csodás alkotást jobban értsék, akik szeretik. (Az Eszmélet két részre bontva először a Vásárhelyi Hetivásár 1934 augusztusi-szeptemberi számában jelent meg, s utána sem a Nyugatban, hanem a Pesti Naplóban.)

Az első, perdöntő idézet előtt N. Horváth leszögezi: „A József Attila költészetében a késő modern poétikai, szemléleti jegyeit látó Kulcsár Szabó Ernő az 'önmagára visszareflektált szubjektum' többszöröződéseként értelmezi a szerepektől, tapasztalatoktól visszalépő ént”. És a szellemi atya, Kulcsár Szabó Ernő megfogalmazása: „Ami azt jelenti, hogy akár látóként, akár láthatóként azonosítjuk is a beszélőt, a rá irányuló integráló én összegzés szándéka – a tovairamló képek, élettörténeti epizódok és az azokat 'beszédbe helyező', gondosan elválasztott strófaák összerakhatósága értelmében is – illúzióknak bizonyul”.

Bókay Antal ugyanezen a csapáson halad: „Nincs tehát tárgya már a látásnak, a tárgyiasság a totális tárgyiassítás folyamatában, éppen az én természetéből következően, eltűnik a látás aktusából és a látás látása helyettesíti”.

A szerző ütőkártyaként hivatkozik Odorics Ferencre is, bár gondolatainak rövid összefoglalása után csak lábjegyzetként idézi: „...a megkettőzött későmodern ént a paronomázia mozgása folyamatosan kibillenti, sokszorozza (vagy ha akarjuk multiplifikálja), s ez folyamatos billegő mozdulatai révén temporálissá válik: a mindenkori fülke-fényben az én mindig jelen van, száll szubjektumpozícióról szubjektumpozícióra, így a paronomázia működése kimozdítja viszonylagos rögzítettségéből a későmodern szubjektumot, és posztmodern én mozgásba állítja”. Ha valaki nem nagyon érti ezt a könnyen emészthető gondolatot, és fellapozza az idegen szavak szótárát, hogy eligazítást kapjon a paronomázia fogalmáról, némi csalódottsággal tapasztalja, hogy kifejeztették belőle, így magának kell valamivel behelyettesítenie, és a mondatot csődöt mondó elmével értelmezni.

Mindezek után a monográfia egyik legfényesebb mondatával rukkol elő N. Horváth Béla: „A szoros tropológiai olvasás mentén való értelmezése a 'posztmodern-én'-t helyezi abba a kánonképező irodalomtörténeti konstrukcióba, amely az Eszméletet és annak költőjét kimozdítaná a modernitásnak az identitás válságával, széttöredezetttségével reprezentált pozíciójából”.

Ha ezt a nagyképu semmitmondást a szerző megpróbálná József Attila szép magyar nyelvén elmondani, figyelemmel az olvasóira, rögtön kiderülne számára, hogy van-e értelme annak, amit közvetíteni szeretne. Azt gondolom, hogy egy monográfiában az ilyen és ehhez hasonló nyakatekertségek nem mozdtítják elő József Attila valóban csodálatos versének nagyobb olvasottságát és jobb értését.

*

N. Horváth Béla a szívének kedves embereket kritika nélkül kinevezi és elfogadja. Vágó Márta esetében például azt mondja, hogy az egyik leghitelesebb tanú és minden további nélkül elfogadja az emlékezőnek azt az állítását (talán az Elmaradt ölelés miatt című vers okán), hogy végül is beteljesült a szerelmük, sőt ennek a szerelemnek a reneszánszáról beszél: „A versekben (amelyeket József Attila Gyömrői Edithez írt – A.Gy.) minduntalan előtörő suicidiumot, s az önpusztítás vágyat valószínűleg csillapította a Márta-kapcsolat reneszánsza, amely talán ahhoz is hozzájárult, hogy a Nagyon fáj kötet megjelenése utáni időszakban csillapodtak azok a feszültséget generáló energiák (mikor? milyen életrajzot olvasott N. Horváth Béla? – A.Gy.), amelyek olyan elemi erővel hívták versbe a szexust és a pusztítást, az ölést és az ölelést”. Mikor bontakozhatott ki ez a reneszánsz? 1936 tavaszán? Akkor aligha, mivel sejtelmesen Márta is későbbre teszi. A nyár folyamán József Attila Balatonszárszón tartózkodott a sógora és nővére panziójában. A visszaemlékezések és a neki írt levelek alapján arra következtethetünk, hogy megfeledezett a Szabad ötletek jegyzékéről, analitikusa, Gyömrői Edit iránt érzett gyötrelmes szerelméről, a Szép Szóról, a szerkesztőtársakkal folytatott vitákról, amelyekben kétségtelenül nem mindig neki volt igaza, és elmerült a Solyom Jankával kibontakozott, feledhető szerelmi kalandban, amelyben éppen az volt a legszebb, hogy könnyen jött és könnyen ment. Ősszel újra belefeledkezett az analízisbe és a Gyömrői Edit iránt érzett úgynevezett szerelembe, amely földien gyötörte, de legalább annyira égi volt, mint a Marton Márta iránt érzett turbózott hevület. Majd jött Gyömrői késés „megtámadása” (amelyről sok üres legenda keletkezett!), az ügyvédi segédlettel végrehajtani próbált bosszú, amelytől a költő aztán elállt, mert a „kuruzsló” Gyömrői „cserébe” feljelentette volna emberölési szándékért (ami a kísérlettel eléggé messze esett). Mindez azután úgy beleszorult a lelkébe, hogy decemberben és januárban – éppen Vágó Márta visszaemlékezése által bizonyíthatóan – teljesen a padlóra vitte. Januárban csak iszonyú energia-összpontosítással, az utolsó pillanatban volt képes megírni a Thomas Mann üdvözlését. Február első felében – Hatvany Bertalan jóvoltából – a Siestában próbálta összeszedni magát. Ha ezt az időszakot átnézzük, mikor és hova fért bele a Vágó Mártával „bonyolított” reneszánsz?

A pszichoanalízis, a freudizmus iránti imádata N. Horváth Bélát arra ragadtatja, hogy Gyömrői Editet olyanokkal állítsa egy sorba, akik abban a tudományban voltak valakik, és ismereteiket nem gyorstalpalón szerezték, nem „kuruzslóként” űzték. Mivel N. Horváth nagy terjedelemben külön is foglalkozik monográfiájában az analízissel, és méltató elismeréssel szól Gyömrői Editről, eszébe sem jut, hogy esetleg szóvá tegye: az úriasszonyok szexuális zavarait eredményesen gyógyító Gyömrői Edit elképzelhetően sokkal többet ártott, mint használt József Attilának, hiszen abból a gyermekkori világból és rettenetes lelki kulimászból, amit József Attila az „önvallás” díványán felidézett, az analitikusnő semmit sem értett. (József Attila verseit és magatartását még utólag, évtizedek múltán is helytelenül interpretálta. Az is elgondolkodtató, bár az írás ismeretében érthető, hogy a Szabad ötletek jegyzékét soha nem látta, mert József Attila nem adta át neki.)

N. Horváth többször tekintélyként említi József Attila utolsó analitikusát, Bak Róbertet, akit csupán arról ismerünk, hogy véletlenül ő kezelte (félre) a költőt. A Szép Szó 1938 januári számába (és később még néhány alkalommal) József Attiláról írott széplelkű tanulmánya szakmailag elfogadhatatlan, érvként idézhetetlen. Bak Róbert mint tanú, sajnos, hasznavehetetlen. Nincsenek eredeti meglátásai az elsősorban Benedek István ideggyógyász professzor által elmebetegnek minősített és zárt osztályra csukandónak ítélt József Attiláról. N. Horváth nem teszi szóvá, hogy József Attila Balatonszárszóra kerülését követően József Jolánnak írt Bak-levelek egyrészt szajkózzák, ami Benedek professzornak a költővel kapcsolatos, tényleges tapasztalatokat nélkülöző véleménye volt, másrészt a levelek megfogalmazott gondolatok több lényeges pontban ellentmondanak annak, amit az öngyilkosság után – öniszolásként is – patológiai magyarázatként adott. Soha nem szólt arról, hogy a Siestában alkalmazott gyógykezelés tette tönkre végképp a költőt lelkileg és fizikailag egyaránt. Bak Róbert is azok közé tartozott, akik, hogy a monográfia szerzőjének kifejezését használjam, József Attilát futóbolondnak tartották életében és bizonyos mértékig halálában is, holott tudjuk, csupán idegösszeomlása volt, amelyből nem épülhetett fel, mert egyrészt Hatvány pénzén mindenáron gyógyítani akarták, másrészt számára nem adatott meg Döbling és olyan anyagi háttér, amely segítette volna szellemi visszaépülését és talpra állását.

*

A monográfiában a szövegtestként kezelt Flóra-versek mellett talán nem ártott volna szólni, akár érintőlegesen, a Flóra-szerelem abszurdításáról. N. Horváth Béla, minden kritikai indítást mellőzve, így foglalja össze a kvázi életrajzi mozzanatokot: „A szerelem hatalmas erővel lobbant fel. A második találkozásra már négy Flóra-verset visz a költő (pontosabban a megismerkedést követő első találkozásra egy, de öt „szövegtestből” álló ciklust – A.Gy.), egy hét múlva feleségül kérte (a megismerkedésüket követő negyedik napon – A.Gy.) a polgári erkölcsben nevelkedő lányt. (Egy helyütt N. Horváth fiatal lányként nevezi meg Kozmutza Flórát, aki egyidős volt József Attilával – A.Gy.) A kapcsolatot a márciusi-áprilisi rendszeres találkozások erősítették. A szerelem legboldogabb szakasza ez, s nemcsak Flóra visszaemlékezése, hanem a versek tanúsága szerint is. A Gyömrői-versek pusztító és önpusztító szenvedélyét másfajta érzelmekítőrés, a szerelem valódisága váltja fel, másfajta képi-nyelvi világot teremtve”.

Aki ennyire nem érti vagy ismeri, hogy valójában mi és hogyan történt, az bizonyára falsul magyarázza a szövegtestnek tekintett verseket. József Attila február 19-én jött ki a Siesta szanatóriumból (ahonnan a körülbelül kéthetes pihenése idején is gyakran kijárt). Márta, aki állítólag a szerelem reneszánszát élte József Attilával, nem fogadta magához – még átmenetileg sem – (nem is tehetné volna, hiszen apja tartotta el, bérelte neki a lakást), de még azt a fáradságot sem vette, hogy albérletet leljen neki, mire kijön. Így a költőt a XII. kerületi Szamos utcai egyszoba összkomfortos legénylakásba Ignótus Pál engedte be, éjszakára matracot biztosítva számára. Mint ismeretes, február 20-án József Attila véletlenszerűen ment fel Sándor Kálmánnal a fiatal és nagyon szép tehetséghez, az édesanyját, Lengyel Laura írónót a pályán követő Dániel Annához, akinek éppen fogadóestje volt. Anikót Flóra Párizsból ismerte (a budapesti egyetem elvégzése után mindketten a Sorbonne-on ösztöndíjasként képezték tovább magukat), ott lettek barátok. Flóra, ekkortájt Szondi professzor asszisztense, egyéb munkák mellett főnöke megbízásából Rorschach-tesztet (is) készített, és mindenütt érdekes személyiségekre vadászott. Ennek lett köszönhető, hogy József Attila a gyógypedagógus-jelölt „szűz pszichológussal” mintegy két órára elvonult egy külön szobába. Ez rendkívül fontos mozzanat megismerkedésük történetében, hiszen ez a váratlan különlét a gyönyörű arcú, csodás szemű, szép és sportos alakú, intelligens és tapintatos modorú hölgyel kissé azt a benyomást kelthette a költőben, hogy nemcsak neki tetszik Flóra, hanem ő is Flórának, azért hajlandó ilyen hosszan kettesben időzni vele (amit persze József Attila kiügyeskedett, amikor egy-egy teszt-képre ötletek tucatjait adta, válaszaival mintegy feltérképezni vélve Flóra toleranciájának határait).

Február 21-e vasárnapra esett. Ekkor írta József Attila az öt külön versből álló Flóra-ciklust. A kétórás különlét során, mivel Flóra nagyon szépnek, rendkívül intelligensnek látszott, József Attilának pedig hihetetlenül szüksége volt minden tekintetben egy nagyon szép és nagyon intelligens, nyelveket beszélő, önsorsot építő úrilányra,

elhitette magával az elhíhetetlent: Érdekeimből megértettél, / bátorra vakmerőből tettél, / kínlódtál, amíg nem szerettél, / egész világom ege lettél. – Ám arról, hogy Flóra (némi kínlódás után) szereti, csak és kizárólag ő, József Attila tudott, vagyis még az érintett sem. Amikor 22-én felhívta Flórát Szondi szobájában, „a polgári erkölcsben nevelkedő”, kínlódva szerető hölgy majdnem elájult ekkora impertinencia láttán. Flóra rendkívül tapintatos ember volt (boldog vagyok, hogy ismerhettem, és ezt személyesen tapasztalhattam), így a tolakodó költőt nem küldte el a fenébe, csupán próbált kitérni előle. Mivel József Attilának nem volt választása, ezért újra hívta. Addig-addig gyötörte a menekülni akaró, „kínlódtál, amíg nem szerettél” Flórát, míg az beadta a derekát. Szerdán a Nagykörút egyik kávéházában találkozott. József Attila, miként egykor az Ódát Marton Márta kezébe szeretete volna tuszkolni, most csodafegyverként a versciklust adta át – leánykéréssel megspékelve. A versek szokatlanok (az ifjú hölgy szemében, mivel a teljes nevét is kiírta a versben, tolakodók) voltak, különösen a harmadik rész. Egyrészt Flóra nem nagyon értette a verseket, másrészt éppen ezért (is) úgy látta, hogy „könnyen megírt versbe szedett vallomásnak” kell-lehet tekinteni azokat és semmi másnak.

A „szerelem valóságá” ugyanis csak József Attila részéről létezett, így ennek az önámító-önbecsapó szerelemnek csak az ő részéről lehetett boldog vagy „legboldogabb szakasza”. A leánykérés pedig elsősorban nem a szerelem jele volt, hanem minden józan önkoriátozás feladása. József Attila „szállása” éppen egy odavetett matracból állt, nem volt állása, nem volt rendszeres (rendszeretlen sem nagyon) jövedelme, csupán tucatnyi barát tekintette nagy költőnek, vagyis nem volt elismertsége. Flóra viszont gyönyörű volt, mindenki azonnal beleszeretett (a József Attilával való találkozás előtt már Illyés Gyula is!), ezen kívül valóban „polgári erkölcsben nevelkedett”, akitől a kaland és kalandozás távol állt, rendkívül tudatosan saját keresetet, ennek megfelelően saját életet akart, de olyat, amelyet megszokott középosztálybeli polgári családjában, s amelyet szülei, testvérei is elfogadnak. Vagyis József Attilának Flóra iránt érzett szerelme (az öngyilkosságig bezárólag!) abszolút irrealitás volt, és ezt Flóra viselkedése, magatartása tapintatosan bár, de mindvégig visszaigazolta. (József Attila csupán néhányszor foghatta meg a kezét, s bár nagyon szeretete volna szerelmét megcsókolni, erről a nem-szerelmes Flóra hallani sem akart, még a „legboldogabb szakaszban” sem!)

Aki ezt nem látja át pontosan, aki a „szerelem valóságáról” ír a Flóra-versek értelmezését megelőzően, az nem értheti meg a szövegtestként boncolgatott gondolatokat és költői képeket; az nem képes felfogni, hogy ezek a József Attila versek vakvágányon futottak, és nem véletlen, hogy közvetlen szomszédságukban született meg a Nem emel föl című vers, amelyben egyenesen Istent kéri: Intsd meg mind, kiket szeretek, / hogy legyenek jobb szívvel hozzám. Ebbe a mindbe beletartozhatott, beletartozott már Flóra is, akinek április elején, a „szerelem legboldogabb szakaszán” írt hosszú levelében lényegében már az összes „jogos” kétségét, finoman bár, de eléggé nyilvánvalóan megfogalmazta. Kétségei valójában azért nem voltak jogosak, mert nem Flóra bújta „talpig nehéz hűségbe”, hanem ő saját magát, rafináltan így próbálván Flórát is hasonló hűségre bírni. Az április elején írt levélben ez így fogalmazódik meg: „Abból indulok ki, hogy mind a ketten nagyon szeretjük egymást”. Igen, ebből a számára szükségszerű, de téves és önbecsapó feltételezésből indult ki, mert nem tudott, de nem is akart szembenézni a valósággal, hiszen még mindig Ignotus nyakán élt, és a barátok nem tették meg a leglényegesebbet, azt, amit könnyen megtehettek volna: egy olyan tűrhetően fizető szerkesztői állás szerzését-kreálását, amely önjáróvá tehetné volna, és álmait földivé, esetlegesen megvalósíthatóvá, még akkor is, ha márciusban úgy érezte: „meztelen, szép szerelmünk ellen tankkal, vasakkal fölvonul az ember alja”. Mert sok irányból fenyegettetett ez a szerelem, de a leginkább – és teljesen érthető módon – Flóra részéről, akinek más módon volt a férfi-eszménye: külsőleg is és belsőleg is (miként ez rövidesen bizonyossággá vált, s nemcsak Flóra, hanem az önmagát rendkívül agyafúrtan, de végül is eredménytelenül ámító József Attila számára is).

Mindezt csak azért említem, mert aki ezt nem teszi nyilvánvalóvá egy monográfiában, az nemcsak az olvasót vezeti félre, hanem a szövegtest értelmezése során önmagát is. Akár tetszik, akár nem, valamiképpen az alkotó mégis csak hozzátartozik az alkotásához. Ezzel nem azt mondom, hogy az életrajzából kell magyarázni a műveket, csupán azt és annyit, hogy azért azok a történések, amelyek befolyásolják érzelmeit, gondolatait, döntéseit, nem hagyhatók teljes egészében figyelmen kívül.

A Flórához írt szerelmes versek megtevesztették, kezdetben legalábbis, a barátokat, a kortársakat. Úgy vélték, hogy az, aki ilyen önfeledt verseket ír, bizonyos fokig révbe érkezett. József Attila nemcsak azért titkolta még a barátok előtt is szerelmesét, mert csak magának akarta megtartani, miként egyesek, köztük Ignotus Pál sejteni vélték, hanem azért is, mert Flóra nem vállalta volna József Attilával a nyilvánosságot, s gyorsan kiderült volna a tragikus turpisság. Mint ahogy aztán ki is derült, például akkor, amikor Ignotus Pál azzal az ötletével forgolódott Flóra lelki porcelánboltjában, hogy menjen feleségül a szerelméhez, József Attilához, ha már talpig bebújta a nehéz hűségbe. Egy monográfiában ma már látnunk kell és kimondani, hogy a Flóra-versek azért is szólnak rendkívül különleges hangon, mert a szerelmi önáltatás, ön-felmutatás, ön-megtartás, kapaszkodás és menekülés egyedülálló darabjai a magyar irodalomban.

Ha ezt nem látjuk, nem értjük, akkor úgy járunk, mint a kortársak: Ignótus Pál, Fejtő Ferenc, Hatvany Bertalan, Remenyik Zsigmond és az öntelt, utólag okos Bak Róbert, akik december 2-án este József Attila előadásában meghallgatták a Talán eltűnök hirtelen, a Karóval jöttél, és az Ime, hát megleltem hazámat sorkezdetű verseket, és azt gondolták – miként ezt Fejtő többször elmondta és leírta –, hogy csak műalkotásokat hallanak, nem pedig leszámolást az étellel és búcsúzást attól. Tudjuk, hogy balatonszárszói látogatásakor Flóra is így hallgatta és értelmezte a verseket, de ő önvédelemből sem tehetett másként, óvatosan arra játszott, hogy az idő majd mindent tisztáz és elrendez, mivel ő soha, az áprilisi, N. Horváth által a legboldogabbnak látott időszakban sem József Attilával képzelte el az életét és a boldogságát. (Illyés Gyuláné egész magatartásáról sokat lehetne írni, különösen akkor, ha láthatnánk az eredeti naplóját, amelynek bejegyzéseit felhasználva fogalmazta meg – valljuk be, olykor stílusosan és gondolatilag elég ügyetlenül, olykor pedig nem eléggé ravaszul ahhoz, hogy az utókor „bepalizása” tényleg sikerüljön – József Attiláról szóló visszaemlékezését, állítólag még a hatvanas években.) A napló-bejegyzések idején, nem látva a végkifejletet, bizonyára őszinte volt önmagához, nem gondolt arra, hogy minden sora az utókornak (is) szól, amely az igazság kedvéért félretolja majd a személyiségi jogokat, követve a költő felszólítását: az igazat mondd, ne csak a valót.

*

Mivel sok mindent megvilágítana, érdemes volna egyszer monográfia keretében vagy különálló tanulmányban tisztázni József Attilának a Siestában folytatott kezelésének körülményeit. (Lehet, hogy született ilyen tanulmány, csak én nem tudok róla.) Annak, hogy pontos képet kapjunk, nincs esélye, mivel a szanatórium kezeléssel kapcsolatos dokumentumai a háború idején megsemmisültek. De a két ápolónő, Kozmutza Flóra, Ignótus, Bak és talán mások emlékezéseiből, írásaiból össze lehetne rakni valamilyen használható képet. Tény, hogy nem a fiatal orvos, Bak Róbert mondta ki József Attila állapotáról a végső szót. Benedek professzor volt, aki egyértelműen elmebetegnek látta (állítólag az ő kérésére írta a rövid önjellemzést), és mivel közveszélyesnek minősítette, azonnal a zárt osztály mellett döntött. Ignótus és Hatvany Bertalan tárgyalt erről vele, miközben az „elmebeteg” kényelmesen és nyugodtan üldögélt a váróban. Benedeknek egyértelműen az volt a véleménye, hogy a költő gyógyíthatatlan. Hatvany tehát eleve csak átmeneti időszakra, a megfelelő elhelyezés megtalálásáig vállalta a költséges Siesta-beli tartózkodás finanszírozását.

A Siestában nem az oda elég ritkán belátogató Bak Róbert kezelte. Flóra és mások több orvost is említenek, köztük Káldor főorvost, és Ács doktort, mint József Attila közvetlen kezelőorvosát, miközben eléggé abszurd módon – bizonyára Benedek elképzelései alapján, mivel gyakorlatlansága miatt ő maga nem is merte volna vállalni a kezelésért a felelősséget – Bak Róbert „diszponált” a beteg felett. Az ő engedélyétől függött az, hogy a barátok, illetve Flóra látogathatja-e a „szerelmét”, majd később ő döntött úgy, hogy ésszerű volna a „szűz pszichológus” látogatásainak ritkítása, mivel az ilyen alkalmak után József Attila állítólag zaklatott állapotba került (nem véletlenül, hiszen kettejük kapcsolatában semmi nem mozdult, nem is mozdulhatott előre. József Attila Szárszóra történő utazása előtt több írótságát, köztük Illyés Gyulát is magához kérte. Illyés nem tudhatta, mit akar tőle „riválisa”, ezért november másodikán délután két óraker találkozott a hosszú tihanyi nyár után bizonyára még mindig „szűz pszichológussal”. Hogy egészen pontosan miért, azt nem tudhatjuk, hiszen ha semmi közük nem volt egymáshoz, Illyés belátogatása József Attilához nem tartozott Flórára, illetve annak véleménye az ő döntését tekintve nem lehetett releváns. Flóra idézett könyvében ezt írja: „Újra csak abban állapotunk meg, hogy felesége leszek József Attilának”. Miért tartozott ez a döntés Illyésre, akit Flóra addig állítólag, illetve az ő állítása szerint csak hébe-hóba és csupán néhányszor látott? És miért kellett ebben egy korábbi megállapodásukat követően, mert ez derül ki a mondatból, újra megállapodniuk? Flóra az Illyéssel történt találkozás felidézését így folytatja: „Érdemes erre az életemet feltennem” – illetve József Attila feleségeként önmagát a zseni oltárán feláldozni. De, mint tudjuk, ez nem történt meg (és nem azért, mert József Attila öngyilkos lett). Akkor pedig kár erről beszélni. Vagyis, mint említettem, Illyés Gyuláné nem volt ravasz természet, és igazán hazudni sem tudott, bár miként ebből az idézetből kitetszik: megpróbálta).

Hogy az inzulín-sokkos kezelést Magyarországon abban az időben milyen mértékben alkalmazták, illetve a gyógyászatban milyen tapasztalatok indokolták gyakorlatát, nem tudom. Egy biztos, rendkívül káros volt József Attilára fizikailag és mentálisan egyaránt. Olyan mértékben megviselte a szívét, az egész idegrendszerét, hogy kisebb vagy talán nagyobb csodának számít, hogy a kezeléseket túlélte. (Erre egyébként Flóra is utal.) Ennek alapos elemzése magyarázatot adna a költő ama érzésére, hogy csak „játszanak” vele, és semmiféle tényleges javulás nem jár, mert nem is járhatott a kezeléssel. Ez sok mindent érthetővé és magyarázhatóvá tenne. Azt is, hogy csupán azért született meg A Költőnk és Kora, mert átmenetileg békén hagyták és nem volt „futóbolond”.

Külön tanulmányt érdemelne a kezelés befejezésének története, és annak a döntésnek az értékelése, miszerint József Attila számára a legjobb megoldás az lenne, ha a világtól, a barátoktól elzárva, lehetetlen körülmények

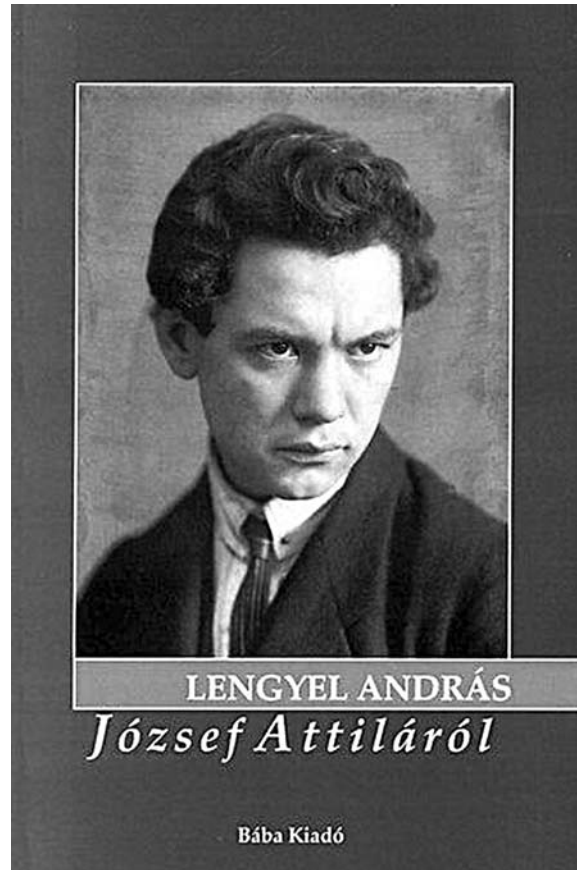
közé száműzve: a családban „gyógyulna” tovább. Ezek egy monográfiában fontos mozzanatok, értelmezési pontok lehetnének, persze csak abban az esetben, ha a szerzőnek nem az a célkitűzése, hogy József Attilát leegyszerűsítse szövegtestekre.

Lengyel András: József Attiláról -Életrajzi „aprólék”

Lengyel András több fontos tanulmánnyal járult hozzá a József Attiláról kialakítandó képhez. Most láthatóan nem ilyen szándék motiválta. Képletesen szólva, kifordította a fiókot, és megnézte, a kipottyanó írásokból kijönne-e egy könyvecske. Aztán láthatóan úgy döntött, hogy igen, s ebből lett a József Attiláról Életrajzi „aprólék” címmel a Bába Kiadó jóvoltából 250 példányban megjelentetett, igénytelen külsejű kiadvány.

Mivel Lengyel András nem ösztökölte nagyobb ambíció, némileg megtévesztő a cím, miszerint könyve József Attiláról szólna. A könyvecske alcíme nyilvánvalóvá teszi, hogy csupán Életrajzi „aprólékra” számíthatunk. Két-három terjedelmesebb tanulmányt kivéve, Lengyel a bélyeggyűjtő szenvedélyével eredt a nyomába olyan kérdések tisztázásának, amelyek engem, mint József Attilát, az alkotót és személyiséget szerető embert érdekelnek, de lényegében mindegy, hogy ezek a kérdések megvilágítást kapnak-e vagy sem. Némelyik téma, mint például a Hertha Böhmről, Bartha Istvánról, Sólyom Jankáról vagy a doktorandusz József Attiláról írott dolgozat, érdekes lehet egy terjedelmesebb monográfiára vállalkozó alkotó számára (ha lesz még ilyen, és hozzá kiadó!). Ezzel a szerző is tisztában van, amikor mentegetőző előszavában ezt írja: „Átütő, nagy olvasói sikert tehát nem igényelhet magának (a könyv – A.Gy.), de hiszem, beleilleszkedhet a József Attila-kutatás ma is eleven áramába, s nyersanyagot szolgáltat a megújuló értelmezőmunka számára”. Az persze nagy kérdés, hogy amennyiben – az eddig megjelent publikációk után – elindul egy „megújuló értelmezőmunka”, milyen irányba induljon el, és különösen N. Horváth Béla monográfiájának tanulságait figyelembe véve, mit és hogyan újítsa meg a József Attila-értelmezésben. Nem nagyon hiszek abban, hogy merész agyalmányokon túl még valami érdemien újat lehetne mondani József Attila munkásságának egészéről és rendkívüli személyiségéről.

Nem tudom igazán eldönteni, hogy a Megújulás vagy deformáció és bomlás című, a József Attila irodalmat áttekintő írás kinek szól. Az átlagolvasót olyan nagyon nem érdekli, a költővel foglalkozók pedig ezt a minimumot bizonyára ismerik. Lengyel talán azért vetette papírra, hogy benne elhelyezzen egy-két kis gránátot. Idézi Tamás Attilát, aki szerint: „Éleződő vita (indult – A.Gy.) a József Attila-életmű körül”. Ezek után Lengyel a Kulcsár Szabó-iskola működését értelmezi. Mivel mondandója lényegében N. Horváth monográfiájának előzetes kritikájaként is értelmezhető, ezért idézném egyik összefoglaló mondatát: Ez a bizonyos Kulcsár Szabó-iskola „olyan ‘értelmezői’ közösség, amely nemcsak az eddigi József Attila-irodalomtól szakadt el szinte teljesen, de amelynek az életműre is legfeljebb alibiként, kiindulópontként, a metanyelv működésbe hozásához szükséges ürügyként van szüksége”. Azt gondolom, hogy természetlen vagy az lesz az olyan vita, bármennyire éleződni látszik is, amelyben csak egy nagyon szűk kör önmaga elképzelésének igazolását látja, és nem nyit a művelzők, a József Attila verseit szívesen olvasók felé. Az a vita, amelyet csak irodalomtörténetileg pallérozott akadémikusok és azok bűvöletében élő doktoranduszok értenek és méltányolnak, talán nem árt sokat a költői életműnek, amelynek, az értelmezők táborából kilépve, az új

emberi-társadalmi viszonyok között ismét meg kell majd küzdenie megmaradásáért.

A kötetnek talán legérdekesebb írása A „megbűntetett” sikervers című dolgozat, amely a Vágó Márta-szerelem sorsáról szól. Lengyel András elfogadja azt a legendát, hogy „az irodalomtörténet-írás (Vágó Mártát – A.Gy.) az egyik legmegbízhatóbb emlékezőnek tartja a költő kortársai közül”. Én nem osztozom ebben a vélekedésben. Én úgy látom, hogy a fiatalok személyében két világ találkozott össze, és a szerelmük eleve halálra volt ítélve, s erre a dráma szereplői viszonylag gyorsan rájöttek. Nem gondolom, hogy csupán az „osztály” állt középük. Szendrey Júlia is másik osztályba tartozott, mint Petőfi, mégis, minden apai és anyai ellenállás ellenére egymáséi lettek, mert Júlia (elvakultan és nem tudva, mi vár rá) ezerszer vállalta az eljövendő közös sors nehézségeit. Mártát nem ilyen fából faragták, s bár kezdetben bizonyára ködösen látott, de igazán komolyan, belső elszántsággal soha nem gondolta, hogy a „goj” proli fiúhoz kösse a sorsát. Már a leveleiben sem egészen őszinte, a visszaemlékezésében pedig kifejezetten csúsztat, immár az utókorra függesztett tekintettel.

Abban persze nem értek egyet Lengyellel, hogy József Attila „a ferencvárosi lumpenproletár-lét mélységeiből” jött. (Elvileg akár azt is mondhatná, hogy ott is maradt, hiszen az életvitele, Szántó Judit „kihasználása” stb. ezt a gondolatot indukálhatná, és legalább annyira igaztalan lenne, mint az idézett megállapítás.) A József család, mint akkor (és ma is) Ferencvárosban sokan mások, szegény volt, nyomorúságos körülmények között élt, de nem volt lumpenproletár a szó klasszikus értelmében. Az tény, hogy abból a világból nem vezetett volna kiút József Attila számára, ha nincs a csinos-ügyes-rátermett, erotikusan vonzó József Jolán, és a gátlásos, nőügyekben kissé mulya, ám különleges személyiségi jegyeket viselő Makai Ödön. Lengyel „erkölcsileg problematikus és feszültségekkel teli érdekházasságról” ír – elmarasztalván József Jolánt. Szerintem hibás módon, hiszen akkor negatívan kellene megítélnünk Makai Ödönt is, aki viszont „kihasználta” egy mutatós és ragyogó szellemi adottságokkal megáldott ifjú hölgy bájait, illetve emberi kiszolgáltatottságát.

Ezt a helyzetet csak azért említettem, mert jól rávilágít arra, hogy Lengyel igazán nem érti, csak magyarázza a Vágó Márta-József Attila kapcsolatot. Helyesen állapítja meg, hogy „Vágó Márta személyiségének gazdagságához, 'varázsához' a család életnívója és légköre szervesen hozzátartozott: ez a személyiség sem létrejönni, sem fennmaradni nem lett volna képes enélkül”. Az akkor még csak tehetségnek látszó József Attila azt vitte bele ebbe a kapcsolatba, amit (részben) a másikba József Jolán: az eredetiséget, a szellemi vibrálást, a személyiség különlegességét, káprázatát. Kissé tudatosan, kissé ösztönösen, de eleve kudarcra ítélt, a nővért utánozva, ugyanis Makai anyagilag önálló volt, Márta viszont – még felnőtten is – apja tehetségének, kapcsolatainak, vagyonának és önző szeretetének „rabja”. Lengyel megállapítja: „A szerelem 'kudarc' tehát két különböző, szociokulturálisan föltételezett lelki dinamika törvényszerű összeütközéséből fakadt”. Ez hallatlanul kulturált megfogalmazása annak, amit József Attila ennél minden tekintetben sokkal egyszerűbben ír le Mártának küldött levelében. A lány alábbi soraira válaszol: „Tudtuk mi első perctől fogva, hogy halálra van ítélve a mi szerelmünk, hogy gyöngék vagyunk az egész világgal szemben, ami nem akarja”. Vagyis Márta úgy látja (lényeges ellenállás és közdelem vállalása nélkül), hogy a szerelem, a szerelmük halálra volt ítélve. Gondolom, szívesen kihagyta volna a levélből ezt az idézetet, de nem húzhatta ki a József Attilának elküldött levélből. Így aztán a költő mindent helyrerakó véleményét is le kellett nyelnie, és az utókorak valahogy óvatosan megmagyarázni nagyon hiteles emlékezőként. József Attila reagálása a fenti sorokra: „Látod, kicsi, még önmagaddal szemben sem vagy őszinte. Nagyon jól tudod, hogy nem vagyunk gyöngék, ha erősen szeretsz, ha igazán szeretsz, amint azt mondtad, hiszen ha nincs benned az a hagyományos női ingatagság, ha arra a pergőtűzre (amit a barátok József Attila ellen, Márta eltántorítása érdekében indítottak – A.Gy.) csupán a válladat vonogatsz, akkor már rendben van minden. Nagyon jól tudod, hogy nem az ellenző világon, hanem rajtad fordult meg minden, annál is inkább, mert ez az ellenző világ nem parancsolt rád, hanem csupán folyamodott hozzád, és a döntést mégiscsak rád bízta”.

Ha Lengyel figyelmesen elolvasta volna József Attila levelének ezt a részét (nem szólva a későbbi levelek ennél is nyíltabb megfogalmazásairól), akkor nem igyekezett volna rendkívül tudományosan hangzó magyarázattal összefoglalni azt, amit a költő egyszerű, jól érthető szavakkal hoz Márta és az utókor tudomására. Azért muszáj ezt hangsúlyozni, mert az életmű körül „éleződő vita” és értelmezés ide s tova az életmű ellenében zajlik, árt neki. És árt József Attila személyiség-képének is, amelyet a mind okosabb kutatók már olyan tulajdonságokkal, adottságokkal, képességekkel is felékesítenek, amelyek ember- és képzeletfelettivé teszik azt. Az olvasó egyre törpébbnek érzi magát, mind alkalmatlanabbnak arra, hogy megértse ezt a már nem is emberi lényt, és ennek következtében szellemi produktumát. Lassan felépül általuk egy olyan József Attila, akit nem akarunk, mert nem is tudunk követni. Miközben kutatói szeretnék közelebb hozni hozzánk, mind jobban elidegenítik tőlünk. Még egy olyan, viszonylag egyszerű és a levelek kétségbevonhatatlan bizonyosságának köszönhetően jól átlátható ügyben is, mint amilyen a Vágó Márta iránt érzett szerelm volt.